

**Antoni Morell** (Barcelona, 1941) és el màxim representant de la literatura en català que avui s'escriu a Andorra. És autor de *Borís I, rei d'Andorra* (1984) i *La neu adversa* (Premi Carlemany, 1999), que juntament amb *Set lletanies de mort* (1983) fan un fris històric i social de l'Andorra del segle XX.

**Meritxell Bastida Areny** (Sant Julià de Lòria, 1961) És llicenciada en filologia hispànica i en filologia catalana. Ha exercit de professora de català de formació Andorrana del 1984 fins al 1996 i actualment és professora de català de l'Escola Andorrana de Batxillerat.

*A una Vall que ja no existeix.*

*Als meus pares que formen  
part d'aquesta Vall.*

Des de petit m'han contat històries, llegendes passades de mà a mà, l'autenticitat de les quals ha estat, evidentment, deformada. El seu verisme ha retrobat una nova vida, un nou context, ha adquirit noves dimensions.

Davant del vol d'una mosca hom pot imaginar-se d'on ve i a on va, tot i que després el seu origen i la seva mort reals no tinguin res a veure amb el que diu el rondallaire.

L'autor, ¿hi és o no hi és en la història que explica? Estil directe o estil indirecte? De petit, m'explicaven històries, llegendes, contes o bé pura materialitat de fets? ¿Aquestes històries o llegendes han crescut i evolucionat amb mi, o són la simple exactitud d'allò que em digueren? ¿Els personatges són fruit de la meua òptica absolutament personal? ¿Són creació particular que, distanciats, troben la seva pròpia realitat, o és a l'inrevés?

Qui és el «jo» en el text? L'autor o el lector? ¿La creació i la fabulació són fotocòpies de la realitat o bé són un calc del que hom voldria que fos? ¿El retaule és la síntesi de quelcom real o bé és quelcom que hom fa néixer, acarona i en vetlla el creixement?

Versemblança, aquest és el mot: allò que té aparença de veritat. ¿Però quina veritat: la de l'autor, la del lector o la que exactament succeí?

Sí, a partir del senzill vol d'una mosca, pura anècdota, podem reconstruir el seu origen —el meu origen, el nostre origen— i la seva mort —la meua mort, la nostra mort—. Aquesta

és, precisament, una història possible del possible vol d'una mosca possible.

Recordo, ara, aquell poblet de quatre cases, aclofat en un lleuger pendent, a mitja muntanya. Recordo, ara, aquella casa...

A. M.

## 1. Ell

El sol queia sobre el cap de la multitud com si fos una enorme, aclaparadora, boina vermella. A la plaça de la vila planava el silenci. Tothom apinyat, sense moure's. Es feia irresistible la fortor dels cossos, suats i bruts, ocupant un espai mínim per fer possible al major nombre de persones la visió de l'espectacle. Les cases envoltaven i definien el mig cercle, gairebé totes repintades de blanc, trencada la seva fesomia pels barrots rectilinis dels balcons i de les eixides.

Tot el poble havia acudit a la convocatòria de les Oficines Judicials. L'Avís al públic deia: «A les dotze hores del migdia, es procedirà a la lectura de la sentència del Tribunal. Es convidada i es recomana a tota la població que assisteixi a la cerimònia que tindrà lloc a la Plaça Major.» A tots els Comuns, penjava, solitària, una còpia del ban.

De sobte, per un carreró que voltava l'església se sentí una remor. Aparegueren dos agents del servei de policia, al mig «ell», i darrere, els altres dos guardians de la justícia. A la porta de l'església, per a impedir la possible fugida del presoner, dos guàrdies més. «Ell» anava amb el cap cot, les mans, amb les manilles, al davant, sobre el sotaventre afermats els peus amb dos grillons que tot just el deixaven caminar. Portava un gec negre, de vellut. Una boina suada li amagava els quatre cabells. Quan l'havien anat a cercar, el trobaren endormiscat i, per això, ara assajava de fregar-se els ulls a fi de netejar la mica de lleganyes que se li cargolaven a les parpelles. Havia passat una mala nit ja que havia menjat una truita de

ceps —una concessió especial dels jutges— i un plat de ceba amanida que el feia rotar tot sovint i li enviava des de l'estómac una bilis agrosa. Havia passat la nit amunt i avall de la cel·la, s'endormiscà, ajagut a la palla. Així el trobaren els agents.

Els jutges arribaren de l'altre cantó de la plaça, per un carreró estret, paral·lel a aquell pel qual ell caminava. Eren gent de cara roja, amb petites venes blavoses que s'espargien pel costat de les orelles i del nas, les quals, quan respiraven, s'inflaven com si volguessin explotar per buidar el seu contingut. Un parlava gavatxo, els altres la llengua vernacle i, a gairebé tots, els penjava un caliquenyo cargolat que podia malament. Gambeto i tricorni, corbata i sabates negres, camisa blanca, segons demanaven l'ús i el costum més exigents per a tots els actes oficials, fins i tot per a condemnar la gent a morir i per a occir aquell que havia matat un germà, sang de la seva sang, tal com havia dit un dels jutges: «els dos fills de la mateixa santa mare».

La xusma obrí un estret passadís perquè passessin els guardes de la llei, servadors d'una tradició sacrosanta amb gairebé set-cents anys al darrere. Llei que havia experimentat els canvis dels temps però que sempre havia conservat la seva absoluta eficàcia: la forca, la guillotina, el foc, el garrot, l'escopeta.

El capellà, molt digne, amb l'aparença d'un enorme aguilot negre, baixà les escales de l'església i es disposà a esperar el condemnat, potinejant el breviar i fregant-se les mans suades al roquet. La gent del poble, en veure'l, es tragué el capell en senyal de respecte. «Ell», mentre baixava la petita costa del carreró, dubtà uns segons, s'aturà breument i tot aixecant el cap, aguaità un instant, més enllà de les ones que produïa el sol sobre el cap dels espectadors. Pensà que el mar que havia vist, en diverses ocasions, era més bonic.

Un agent el prengué pel colze i l'invità, amb un gest ràpid i sec, a continuar. «Ell» inicià un breu somriure que li tallà la grogor del rostre, i prosseguí. No estava nerviós, al contrari, l'envaïa una pau estranya com mai no havia experimentat. Sí, únicament després d'haver disparat l'escopeta. L'havia trobat darrere uns cavallons i sense dir un mot, quan l'altre es girava, li etzibà tres trets: un al cap i dos al cor, com si fos un porc fer, directe. Mort. L'aguaità una llarga estona amb l'escopeta als dits. Es tragué el gec i el cobrí. Després, baixà a Vila i avisà el Cònsol: he mort el meu germà. S'assegué a un banc i esperà.

La gent, com si ell fos la pesta, s'apartà moguda sobtadament per un sentiment comú d'animadversió. El col·locaren al bell mig de la plaça, rodejat de policies; al davant, els sacerdots de la llei, conscients d'allò que anaven a fer. Per sobre del cap de la multitud, en un eixidor, se sentí un clic metàl·lic manipulats per algú que volia tenir un testimoniatge gràfic per a l'esdevenidor, tot i que havien prohibit la reproducció de l'escena i la utilització d'aparells mecànics: no volien passar a la història per aquest fet.

Tot això el feia sentir important. Pensà que algú, després d'ell, en parlaria. Del seu germà no: «Ell» fou l'únic testimoni de la seva mort. «Ell» en fou l'únic autor i el sol espectador. En canvi, ara, tot un poble es preparava a contemplar el seu demà, allò que la sort li reservava, carta que únicament posseïen els seus jutges i els seus possibles botxins.

El jutge avançà dues passes, ben calculades, es penjà les ulleres, es tragué de la butxaca uns papers de barba i començà a llegir: «A.....». No escoltava. El peu dret li feia mal, la humitat de la presó, pensà, o el reuma de sempre. De tant en tant, s'adonava que els caps de la massa es balancejaven de dreta a esquerra i, després, el mar es tornava quiet, calmos. Sempre la mateixa obsessió pel mar que havia vist per prime-

ra vegada en una fotografia de colors d'una revista francesa que havia trobat a casa seva.

Sempre el mar, i ara moriria —o no moriria?— sense poder-lo contemplar novament. L'oncle, «l'indiano», li n'havia parlat moltes vegades, però, per a ell, com a home de muntanya, era molt difícil entendre'l realment. El blau de muntanya és de muntanya, i els llamps i les tempestes. ¿Què era una galerna? ¿Per què experimentava una mena de neguit quan l'oncle li parlava de les gavines, dels dofins i dels taurons? ¿Què eren exactament? Ell li parlava dels isards i dels porcs fers i dels esquirols i dels galls de bosc... Però sempre, molt endins seu, envejava el mar.

«Mai més no podré aixecar-me!» Era un nen de vuit anys, els pantalons curts, un jersei amb els colzes apedaçats, esparidenyes vigatades, el cabell gairebé al zero, uns ulls espurnejats, llest com una mala cosa: així el definia la padrina. Baixava acompanyat de les seves ties per la drecera que portava a Vila. Anaven a missa de set. Es parà en un bell turonet que encara avui existeix, pensà, i de cop, com el qui vomita quelcom que li fa mal, es girà i els digué: «Mai més no m'aixecaré tard.» La son li inflava els ulls i tenia l'esguard murriat. Se'l quedaren contemplant. Després, a la família es comentà llargament aquella expressió i tots, la padrina, els pares, els oncles, comentaren «quina intel·ligència, quina premonició», perquè el nen l'havien destinat a capellà i ja se sap, els capellans, és ús i costum que abandonin el llit de bona hora.

Les seves ties recordaren sempre aquella manifestació infantil. Eren dues aus de mala estrugança, seques, vestides sempre de dol, els ulls com dos ulls d'escurçó, una llengua tallant, lladres, dolentes, deien al poble, i les dues igualment envejoses i avaricioses, com si fossin siameses d'ànima. A la nit, encenien llumetes per a espantar els mals esperits, punxaven cors

de gallina amb agulles de cap, tot salmodiant estranys mots cremats, mentre els entaforaven a les escltexes de les parets, a les gateres, sota teulada, cercant la mort, la destrucció, la ruïna, la mala collita, l'abandó de les cases, el mal de ventre, el mal parir de les dones o de les vaques, la desgràcia. Es deia que es feien amb tots els bruixots del país i la gent les temia.

A ell, però, sempre li demostraren una afecció especial, «el pobret nen», deien, malgrat que a voltes —i això roman en el més profund de les primeres impressions i dels primers records—, les descobrí mirant-se'l amb una barreja de gelosia i d'avarícia. «Ell» segurament seria l'hereu, i elles les germanes de la pubilla, les cabaleres, si no fos perquè ell havia nascut aquella nit a Barcelona, la mare fotuda, tot ho haguessin heretat. Després nasqué l'altre, el mort.

«Mai més no m'aixecaré tard!» I ara menys que mai, pensà, mentre un dels jutges havia substituït l'altre i lluitava amb la lletra escrita. Ara ja no em tornaré a despertar mai més, a cap hora, ni a les sis, amb les primeres llums i amb les primeres corre-cuites dels corrals, ni tard, a les onze, o a migdia. Ara s'escolaven les darreres hores de llum i de son de la seva vida. N'estava segur, i tan conscient com en podien ser els jutges, els policies, la xusma, el seu oncle, «l'indiano», o el capellà.

«I ell, amb plena traïdoria i amb sang freda, disparà tres trets, tres, al seu pobre germà...» Era cert. La massa, un únic parell d'ulls desmesurats, girà vers el centre de la rodona. Sis mil mans l'hagueren volgut penjar, estripar, degollar, esbocinar, perquè no en quedés mena, perquè se n'esborrés la petjada, perquè no se'n trobés la llavor. Ell havia trencat l'equilibri i la tranquil·litat del poble, la monotonia sociopolítica acceptada per tothom: el contraban, la tallada del tabac, la collita del blat, la sembra de les trumfes, la vida camperola del petit País. Ell amb el seu acte desesperat havia introduït una esber-

la en la vida del poble lligat a la terra, orientat pel sol i per la lluna, dirigit per la pluja i per la neu, il·luminat per la Festa Major, per la Fira o per les Festes de Nadal. Alienat per la caceria del gall o de l'isard, per la pesca de la truita —amb esparver—, per les anades a la Seu, a Organyà, a l'Hospitalet o a Bourg-Madame. Ell s'havia atrevit a introduir un cos estrany a la lenta i pacífica existència social, els obligava a decidir, a trencar motllos fixats per generacions i generacions, a dubtar de la seva llei, de les seves institucions, de la seva seguretat secular. Ell havia violat la imatge de poble pacífic, havia esquinçat la seva sagrada, patriarcal, existència dominada pel caciquisme. Per això els grossos del poble endevinaren, darrere l'acció i els trets del desgraciat, tota una gamma de possibilitats que l'esdevenidor podria oferir a aquella gentada dominada. S'havia de vertebrar una lliçó, un escarment, que tothom, vells i joves —sobretot els joves— guardessin una impressió d'avertència, «qui mal fa, mal acaba», i la fi havia de ser alliçonadora. S'havia atrevit a jutjar les accions dels altres, a pensar que el mal no sempre està escrit ni legislat, havia gosat trencar la llei, havia assajat la rebel·lió. Alguns havien suggerit la possibilitat de bogeria: «¿Te'n recordes que ja de petit feia coses estranyes? ¿Saps, quan va morir la seva padrina, no va voler anar a l'enterrament perquè deia que ell estimava la vida i no la mort?»

Els agents, sis a la dreta i sis a l'esquerra, es mogueren neguitosos a cada costat. Uniforme de pana color marró fosc, tirant a brut. Com a capell, boina negra, petita, un xic caiguda cap a l'orella esquerra. Eren dotze perquè, a darrera hora, dos s'havien negat a disparar contra un home del seu poble. Els jutges agafaren un cabreig imponent, els amenaçaren, cridaren, perderen la seva habitual captivença davant dels inferiors, els ensenyaren els llibres antics de la història del País i, com a

darrer remei, cridaren el capellà, el qual els alliçonà sobre els deures sagrats que obliguen a complir les ordres dels superiors, i, «que Déu, a més de misericordiós, és just i dur, com un tret d'escopeta». No hi hagué res a fer. Foren destituïts. Sembla ser que per molt de temps tingueren prohibit ocupar llocs de responsabilitat pública, és a dir que establiren per a ells una excepció a les lleis del País que manen que els càrrecs públics siguin obligatoris.

D'una llambregada descobrí el rostre de l'oncle, «l'indiano», com li deia la gent del poble. De jove, i donat que era cabaler, havia marxat de casa. Durant la guerra del 36, la d'Espanya, embarcà en un vaixell a Marsella i anà a parar a Buenos Aires. Sembla que féu fortuna. Se les enginyà per a tenir bones relacions embolicant-se en afers comercials amb un dels dictadors de Veneçuela. Després de certs «xanxullos» hagué de tocar el dos.

Aquell matí pensà que tenia el bigoti més gris, els cabells platejats a la «Adriano Rimoldi», actor que havia vist al cinema del poble, per la Festa Major, a la sala del bar preparada per a passar pel·lícules. Li semblà que el volia tranquil·litzar amb els ulls, com si li volgués dir «no pateixis que ací estic jo». Pensà que poca ajuda li podria donar l'oncle. Era un «número», un tipus absolutament desplaçat del medi en el qual s'havia refugiat ara i del qual havia marxat anys enrere. Mentre els homes es vestien amb calces de pana, camisa de franel·la i la geca, ell es disfressava sempre amb roba estrofolària, comprada a les fires de la Seu, a les botigues de Barcelona o als carretons portuaris de Marsella on, tot sovint, anava «por negocios», deia, convençut que parlar castellà amb un cert deix «porteño» el feia més interessant. Feia estranyes reverències als pobres pagesos, arrufava el nas de tant en tant, posava una boca de pinyó i es feia dir senyor. Era la riota. Constituïa,

però, un element insòlit i absolutament foteta davant l'aparença de senzillesa falsa i de seriositat que la gent del petit País pretenia donar-se a si mateixa.

Volia estar atent a les paraules del jutge, no s'havia de distreure més, allò que allí es deia tenia una vital importància per al seu esdevenidor. Parà esment, i per això pogué escoltar la veu del jutge que s'aixecava àgil, ampla com el vol de l'astor amb la gallina a les urpes, amb un to que quasi era un crit: «¿Algú de vosaltres té quelcom a dir a favor d'aquest home? ¿Algú de vosaltres...»

El cor li féu un salt com si volgués rebentar la post del pit, com si empenyés per sorgir a la vida, a rebre el sol, que, ara sí, escalfava de debò. Es tornà a distreure pensant en les vaques quan estaven a punt de vedellar i el petit animaló feia esforços per a sortir. «Ell», d'això, en sabia perquè quan a la vaca li arribava el temps, havia d'ajudar el seu germà, més ben dit «ell» havia de treballar i el seu germà s'ho mirava; per això era l'hereu, perquè el cabaler treballés. S'imaginà el seu cor com un vedellet petit, rosat, embolicat encara amb el tel de la mare, ple de vida, a punt d'obrir els ulls a l'entorn, a la llum. Sempre l'emocionà el naixement de les bestioles, tant com pensar en el mar que tantes vegades havia tocat amb l'anhel de traspasar-lo, cosa que probablement ja mai no podria fer.

Un silenci, talment el fons d'un pou, taponà la plaça, morta, plena de figures de cera, esgrogueïdes, suma de cadàvers, d'objectes de museu, polsosos sense la neteja dels ulls dels visitants. Així era aquella plaça en aquells moments. L'únic que era viu era ell, pensà, perquè el cor feia esforços per a sortir, com un vedellet petit i de color de rosa, que tibia per sorgir de la foscor.

Ningú no respongué a la pregunta del jutge. Ningú. Tot el poble, pensà, amb el seu silenci es condemna, mentre em con-

demnen a mi. La maledicció caurà sobre ells, perquè si de tot un poble no surt ningú a esgarrapar-se per salvar la vida d'un home, aleshores aquest poble és mort, com jo ho seré dintre d'unes hores.

«Per tant, nosaltres, els Excel·lentíssims Jutges et condemnem a la màxima pena, a la pena capital que serà executada per afusellament. La sentència es complirà immediatament. Prega aquest Tribunal que el poble vulgui ésser caritatiu i misericordiós amb el reu i el vulgui acompanyar, amb profunda actitud cristiana, al lloc on s'ha de complir la sentència. Nosaltres, els...»

El capellà cregué arribat el moment d'intervenir i, molt digne, es col·locà al seu costat penjant-li uns rosaris a les mans. El mestre de cerimònies oficials començà a organitzar la processó col·locant la gent en dues fileres, els homes a una banda i les dones a l'altra, després el cos de la policia, rodejant-lo, i darrere els membres del Tribunal.

Li mancaven els canonges, pensà, com quan era al Seminari i, arribada la Setmana Santa, s'organitzava tot un espectacle de disfresses, encaputxats, verges llacrimoses, cristos despullats i repintats de groc cada any, atxes als dits, nens de primera comunió, centurions, magdalenes i fins i tot deixebles d'Emaús que s'avançaven d'una setmana. I és clar, no podien faltar els canonges, panxuts la majoria, de sotabarba de porc, empolainats de cordons, faixes i estoques de color morat. Sempre li havien produït una estranya fascinació i, sense haver-ho confessat a ningú, en les nits de cel·la clerical acaritava la idea d'arribar un dia a convertir-se en canonge i disfressar-se de la mateixa manera. Li agradaven les disfresses i per això potser, en alguns moments de la seva vida, adoptava un aire histriònic. ¿És que no fou una bona escena l'acte de matar el seu germà? Potser també li hagués agradat tenir canonges al seu en-

terrament. Trobava a mancar els canonges i estava a punt de dir-ho al capellà quan aquest, amb una veuota aiguarentosa, començà a cantar «Sancta Maria...».

## 2. Sancta Maria

– *Sancta Maria.*

– *Ora pro nobis –respongué un cor esllanguit.*

La padrina es deia, també, Maria. Era una dona nerviosa, seca, feta de soca de pi, d'aquella que, a l'hivern, amb les primeres neus, posaven a la xemeneia per escalfar la cuina. La cuina! Quantes hores de plor hi havia passat. De petit era molt poruc. L'oncle li parlava d'aparicions, de morts que s'aixecaven de la tomba, de cops de pany a la porta, de ferralls que es movien sense que ningú no els toqués, de cremalls que pujaven pel forat de la xemeneia. Sentia tanta por que, de nit, era absolutament incapaç de pujar a les sales de més amunt. Fins i tot havia entrellucat figures estranyes, reencarnacions d'avantpassats, llums que s'encenien i s'apagaven, cadires que es movien. L'única que el protegia de la por era la padrina, que l'acarona-va, li ofegava les llàgrimes en el seu davantal negre que podia a oli i a sofregits i, d'amagat dels altres, li posava a la butxaca un ou encara calent –un plat exquisit en aquella època de penúria–, o un bocí de xocolata de pedra que pujaven d'Agramunt i que ella administrava durant tot l'any, de Festa Major a Festa Major. Ell s'amagava al galliner i allí, enmig del cloqueig de l'aviram, assegut, feia un petit forat a la closca i bevia, golut, l'ou.

La padrina era l'ànima d'aquella casa, com tantes i tantes padrines ho eren en aquell País on els homes passaven els hiverns tancats als cafès i tavernes, matant el temps, fugint de la